

Füzulişünas alimin geniş yaradıcılıq üfüqləri

Vəcihə Feyzullazadənin 85 illiyinə ithaf olunur

Vəcihə Feyzullazadənin namizədlik dissertasiyasının bəhrəsi olan "Füzulinin qəsidələri" ilk monoqrafiyası elmi dairələrdə uğurlu hadisəyə çevrilərək, rəğbətlə qarşılanmışdır. Məlum ideoloji səbəblərdən uzun müddət ölməz sənətkarın ədəbi irsi layiqincə hərtərəfli və dolğun öyrənilməmiş və tədqiqdən kənar qalmışdı, xüsusilə şairin dini-fəlsəfi məzmunu ilə seçilən qəsidələrini öyrənən alimlər bu poetik örnəklərə birtərəfli yanaşaraq, onları dərinədən, geniş və əhatəli tədqiq etməmişdilər. Məhz Vəcihə xanım ilk dəfə Füzulinin qəsidələrinin tam və dolğun, ətraflı şəkildə elmi-nəzəri problem kimi qoyulmasına və həllinə nail olmuşdur. Bu, böyük hünər tələb edən cəsarətli addım idi. Müəllifin qənaətinə görə, Füzuli yaradıcılığının əhatəli öyrənilməsi üçün şairin üç dildə yazılmış (ərəb, fars və Azərbaycan) sanballı bir divan təşkil edən qəsidələrinin də elmi təhlili çox əhəmiyyətli, tarixi rolu isə böyükdür. Əsas mətləbə keçməzdən öncə müəllif qəsidə poetik janrı haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq üçün qəsidənin fərqli cəhətlərindən söhbət açır, onun Şərq, xüsusilə Azərbaycan ədəbiyyatında inkişaf tarixinə dair qısa məlumat verir və Füzuli qəsidələrinin nəşri və öyrənilməsi tarixinə diqqət yetirir.

Müəllifin müşahidələrinə görə, Füzulinin qəsidələri saray mədhiyyə ədəbiyyatı ilə ziddiyyət təşkil edir. Əgər saray şairləri dəbdəbəli və təmtəraqlı söz oyunları ilə öz məmduhlarını mübaliğəli şəkildə tərifləyir, onlara fəvqəladə sifətlər aşılalırdırsa, Füzuli öz məmduhlarını ədalətə, insanlığa, xeyirxah olmağa çağırır, insanlara yüksək əxlaqi sifətlər aşılalıyır, onları doğru əməllər ardınca səsləyirdi.

Ciddi axtarışlar və araşdırmalar nəticəsində tədqiqatçı belə qənaətə gəlmişdir ki, Füzuli qəsidələri şairin həyatını və dövrünü öyrənmək üçün əsas mənbələrdən biridir. Onun bu məntiqli və tutarlı tezis şairin əsərlərində öz əyani təsdiqini tapmışdır. Füzulinin klassik Şərq poetikasının əlvan naxışları ilə cilalanmış dərin ictimai-fəlsəfi məna daşıyan gözəllik və məhəbbət beytləri, füsunkar fəlsəfi-poetik misraları yüksək bəşəri əhəmiyyət kəsb edir.

Füzuli qəsidələrinin sənətkarlığını, bədii dəyərini artıran və səciyyələndirən şairin rəngarəng təşbeh, məcaz, istiarə və mübaliğələrdən geniş istifadə etməsidir. Böyük şair təlqin etdiyi fikri, formanın arxasında gizlənmiş məzmunu daha qabarıq şəkildə oxucusuna çatdırmaq üçün təzadlara, ziddiyyətli səhnələrə müraciət etməmişdir.

Orta əsrlər poeziyasının əsas növ və janrlarında qələmini sınamış mütəfəkkir şair, bildiyimiz kimi, dünya ədəbiyyatının ölməz abidələri sırasına daxil olan əsərlər yaratmışdır: lirik şeirlərdən ibarət türkcə "Divan"ı, heç bir dövrdə gözəllik və tərəvətini itirməyən "Leyli və Məcnun", "Bəngü-Badə", "Söhbətül-əsmar", "Səqinamə" kimi alleqoriyaları, irihəcimli farsca "Divan"ı, "Ənisül-qəlb", "Səhhət və Mərrəz", ərəb dilində dərin fəlsəfi əsəri olan "Mətləül-ətiqad"ı, üç dildə böyük bir divanı təşkil edən ictimai-fəlsəfi məzmunlu qəsidələri, nəsr sahəsində isə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının qiymətli incilərindən sayılan "Şikayətnamə"si, nəsr və nəzmlə yazdığı "Rindü Zahid", həmçinin dövrünün görkəmli şəxsiyyətlərinə yazdığı məktubları...

Dahi şairin ömür yolunu, şəxsiyyətini, onun fikir dünyasını daha dərinədən və tam öyrənmək məqsədilə Vəcihə xanım Feyzullazadə Füzulinin ədəbi irsi işığında yaradıcılığına nüfuz edərək, yeni məlumatların aşkarlanmasına səy göstərmişdir. Beləliklə, o, Füzulinin ömür yoluna yenedən işıq salmış və Füzuli "mən"ini - şəxsiyyətini aşkarlamaqla, şairin fikir dünyasının əsasında duran insan, eşq, estetik ideal, ağıl və elm haqqında fəlsəfi-estetik dü-

şüncələrini üzə çıxarmış və bununla demək olar, vahid və bütöv sistem təşkil edən bənzərsiz bir konsepsiya yaratmışdır.

Vəcihə Feyzullazadənin "Füzulinin ömür yolu" monoqrafiyasının elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi klassik ədəbi irsimizin görkəmli araşdırıcısı R.Azadə xanım yazırdı: "Budur, Füzuli "mən"ini, Füzuli şəxsiyyətini və Füzuli sənətini şairin öz ömür yolu - həyatının məna və məzmununu təşkil edən ədəbi irsi işığında açıqlayan yeni bir əsər. Həqiqətə qalsa, o elə əsərin müəllifinin də, bir növ yaradıcı ömür yoludur - Vəcihə Feyzullazadə deyim ki, elmi fəaliyyətinin tutumlu hissəsini məftunu olduğu, şeir-sənət ideali sandığı Füzuli problemlərinin müxtəlif sahələrinin öyrənilməsinə sərf etmiş, bu yönündə neçə-neçə məqalələr yazmış, klassik Şərq, o sıradan Azərbaycan poeziyasının aparıcı növlərindən olan qəsidə janrına çox zaman ögəy münasibət bəslənildiyi, ədəbiyyatın "yuxarıdan" istiqamətləndirildiyi çağlarda Füzulinin üç dildə - türk, fars və ərəb dillərində qələm məhsulu olan, son dərəcə dolğun məfkurəvi-bədii məzmunlu qəsidələrinə ilk dəfə olaraq həcmli monoqrafiya həsr etmişdir...

(Davamı 6-cı səhifədə)

Füzulişünas alimin geniş yaradıcılıq üföqləri

(Əvvəli 5-ci səhifədə)

Vəcihə Feyzullazadənin məharətində ki, öz yeni əsərində mətin bir qəvvəs hünəri ilə Füzulinin əngin poeziya ümmanına baş vuraraq, bu okeandan Füzuli "mən"ini - Füzuli şəxsiyyətini bütöv bir tam kimi alıb oxucuya təqdim edir."

Füzulişünas alimin elmi yaradıcılıq üföqləri genişdir. Təsadüfi deyildir ki, Füzuli dünyasına nüfuz edən Vəcihə xanım Feyzullazadə dahi şairin yaşadığı XVI əsr Bağdad-Türk mühitində yaşamış müasiri və dostu olan Əhdi Bağdadiyə müraciət etmiş və ilk dəfə olaraq bu Azərbaycan şairinin məşhur "Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsini ərəb əlifbasından doğma ana dilimizə transliterasiya etmişdir və illərlə üzərində işləmiş tədqiqat işinin monoqrafik variantını (əlyazma şəklində) hazırlamışdır. Xoş bir təsadüf nəticəsində bu itmiş monoqrafik əsərin bəzi səhifələri və əlyazmaları qorunmuşdur. Onlarda öz əksini tapmış bu bitmiş tədqiqatın (monoqrafiyanın) gerçəkliyini təsdiq edən bir çox işarələri və bu barədə məlumatların aşkar olunması tutarlı sübut və inkar olunmaz dəlilə çevrilərək müəyyən bir fikir yürütməyə bizə imkan yaradır.

Bu əlyazmalar içində "Ön söz", Əhdi Bağdadinin "Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsinin ərəb əlifbasından ana dilimizə çevrilən mətni Bundan əlavə müəllifin bir neçə məqaləsi barədə məlumatlar:

1) "Əhdi Bağdadi və onun "Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsi" (məqaləsinin əlyazması)

2) "XVI əsr Bağdad-Türk ədəbi mühiti" (çox güman ki, fəslin və yaxud məruzənin əlyazmasıdır)

3) Kitabın (monoqrafiyanın) titulu və rəqəsi: Əhməd Əhdi Bağdadi, "Gülşənüş-Şüəra" (Ərəb əlifbasından transliterasiya edən və ön sözün müəllifi Vəcihə Feyzullazadə)

Monoqrafiyanın istiqamətini və rolunu aydınlaşdıran "Ön söz"ün əhəmiyyəti böyükdür və bizim üçün önəmlidir.

Maraqlıdır ki, əldə etdiyimiz məqalə "Əhdi Bağdadi və onun "Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsi" göstərilən əlyazmalar əsasında yazılmışdır və müəllifin əsas müddəalarını özündə ehtiva edir. "Gülşənüş-Şüəra" müəllifinin zəngin bilik, elmə böyük təcrübə sahibi olduğunu göstərir. Təzkirədə ara-sıra nəzmlə qələmə aldığı tarixlər, müxtəlif şairlərin şəirlərinə yazdığı nəzirələr Əhdinin şəirdə təcrübəsindən, şairlik istedadından xəbər verir. Ölkə-ölkə, diyar-diyar gəzib 375 şair haqqında məlumat toplamaq, həyat və yaradıcılıqlarını qiymətləndirmək, əsərlərindən örnəklər çıxarmaq ağır zəhmət, böyük səyin nəticəsi idi. Bu eyni zamanda müəllifdən dərin bilik, yüksək istedad, yaradıcılıq təcrübəsi tələb edirdi. Təzkirə 1552-1563-cü illər arasında yaşamış Osmanlı və Azərbaycan-türkilə yazıb-yaradan şairlərin həyat və yaradıcılığını əhatə edir.

Məlum olur ki, bu əsərdə Əhdi Bağdadi yalnız ədəbiyyatın ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında məlumat verməklə kifayətlənməmiş, yeri düzdükcə poetik fikrin nəzəri məsələləri, şeir texnikası, sənət-sənətkar anlayışı ilə də əlaqədar ədəbi-estetik qənaətlərini ifadə etmişdir. Onun təkcə Füzuli sənətinə verdiyi qiymət XV-XVI əsrlər estetik fikrinin təkamül xəttini izləmək üçün kifayət qədər material ola bilər.

Füzuli irsinə dərinləndirən bələd olan, onun yaxın müasiri, şairi seve-seve mütaliə edən, başqa təzkirələrə nisbətən onun haqqında daha mükəmməl məlumat verən Əhdi, Füzulinin üç dildə (türk, ərəb, fars) yazdığı lirik şeirlərindən

ən, qəsidə və müəmmalarından, nəsr əsərlərindən, Hüseyn Vaizdən tərcümə ilə qələmə aldığı "Hədiqətüs-süadə"sindən, neçə-neçə türki-farsi rəsailindən, "Leyli və Məcnun"undan söhbət açır. O, Füzulinin şeirə məzmun və forma gözəlliyini gətirən, bədii sənətkarlıq baxımından orijinal bir şair kimi təqdim edir, "əruz və qafiyədə mahir" bir sənətkar kimi qiymətləndirir.

Şairin vəfat tarixi təzkirədə düzgün müəyyən edilmiş, 1556-cı ildə şairin həyatdan köçdüyü qeyd olunmuşdur.

Müəllifin qeydində görə, orta əsr təzkirələri içərisində Füzuli haqqında ilk əhatəli məlumat Əhdi təzkirəsində verilməmişdir. Məhz buna görədir ki, Füzulinin Qərb və Şərq tədqiqatçıları ilk əhəmiyyətli mənbə kimi Əhdi Bağdadi təzkirəsinə müraciət etmişlər.

Əhdi Bağdadinin təzkirəsi Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikasını zənginləşdirən bir mənbə kimi də nümunəvi və dəyərlidir.

Əhdi Bağdadi şairlərin həyat-fəaliyyətini, şəxsiyyətini, psixologiyasını, şeirdə təcrübəsini, elmə mövqeyini

Əhdi təzkirəsində ən çox üzərində durduğu nöqtə şairlərin fəsahe və bəlağət - yeni gözəl və aydın danışmaq qabiliyyəti və fikri aydın və gözəl ifadələrlə anlatmaq bacarığıdır. Bu baxımdan şairlərdən Füzuli, Xürrəmi, Şəmsi, Bəsiri, Zehni, Elmi Bağdadi və bir çox başqaları müəllifin diqqətini cəlb etmişdir.

"Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsində füzulişünas alimin diqqətini çəkən Füzulinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri, yəni poetik fikrinin özünəməxsusluğu öz dolğun və sistemli şəkildə əksini "Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası" kitabında tapmışdır (Bakı, "Elm", 2006), Vəcihə Feyzullazadənin "Qəsidə" məqaləsində.

Məqalədə oxuyuruq: "Füzulinin qəsidələri əruzun müxtəlif bəhrələrində qələmə alınmışdır. Vəzn və qafiyə, rədif sistemləri şeirin iç məzmununun açılmasına xidmət edir.

Səbzə üzrə gəzdirər

badi-səba gül bargini

Sanki səbzə asimandır,

kövkəbi səyyar gül.

dərindən öyrənirdi. Təzkirənin müəllifi ərəb-fars dillərini mükəmməl bilir, ana dili olan Azərbaycan türki alim-şairin işlətdiyi, yazdığı dili idi. Bu poetik misralardan və gətirilən şeir nümunələrindən açıq-aşkar sezilir:

Bəhri eşklə qər qıldı

dideyi-giryan bəni,

Saldı girdabi-bəlayə,

ətdi sərgərdan bəni...

Təzkirədən gətirilən bütün misallar məqalə müəllifinin qeydində görə, əlində olan mənbə Leninqrad Şərqşünaslıq İnstitutunun əlyazmaları fondunda mühafizə olunan nüsxənin foto-suretidir.

Müəllifin digər qeydlərindən məlum olur ki, Əhdi Bağdadi şairlərin bədii istedadına qiymət verərək onların birini digərindən fərqləndirir, hər bir sənətkarın özünəməxsus yaradıcılıq üsulundan, ədəbi növlərə yətin biliyə malik olduqlarını göstərir. Burada fitrətən şair doğulmuşlarla yanaşı, alim-şairlər arasında olan fərqlər də diqqətdən yayınmır.

Əhdi Bağdadi qələmə aldığı müəlliflərin həyat-fəaliyyətini, şəxsiyyətini, psixologiyasını, şeirdə təcrübəsini, elmə mövqeyini dərinləndirən öyrənirdi.

Təzkirə müəllifinin şeirlərin nəzəri bilikləri haqqında verdiyi kiçik məlumatlar, elə həmin sənətkarların özlərindən də nəzəri sahədə yətin biliyə malik olduqlarını göstərir. Şairlərin ana dilindən başqa dillərdə yazıb-yaratmaları onların yüksək mədəniyyətə, dərin elmi biliklərə malik olduqlarını göstərirdi. Həmin dillərdə yaradılmış ədəbiyyatları da oxumaq, öyrənmək, ondan lazımcınca yararlanmaq iqtidarında olmuşlar.

Bu poetik misraların məcazlarını - simbolikasını şərh edən alim yazır: "Səba yeli yaşıllıqlar üzərində gül yarpağını elə hərəkətə gətirir ki, yaşıl çəmənlilik göy üzünü, gül yarpağı isə onun üzərində hərəkət edən ulduzları xatırladır".

Düşünürük ki, Əhdi Bağdadinin "Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsi də Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikasını zənginləşdirən bir mənbə kimi nümunəvi və dəyərlidir. ...Əlbəttə, Əhdi Bağdadi təzkirəsinin məziyyətləri olduqca çoxdur. Kiçik bir məqalə həcmində böyük çalışmamızın cüzi bir hissəsini verməklə kifayətləndik".

Vəcihə xanımın bu son qeydi də çox əlamətli və düşündürücüdür. Bu bir "böyük çalışma" olaraq alimin adını bir daha yüksəldən amildir.

Əhdi Bağdadinin "Gülşənüş-Şüəra" təzkirəsi ədəbiyyat tariximizin müəyyən sahəsi olan Bağdad-Azərbaycan ədəbi mühitini öyrənməkdə əsas və əhəmiyyətli mənbələrdən biri kimi qiymətlidir.

Füzulişünaslıq elminin inkişafında Füzuli ədəbi irsinin önəmli tədqiqatçıları Ə.Səidzadə, H.Araslı, Mir Cəlil, Məmməd Cəfər, Mirzəğa Quluzadə, F.Qasımlazadənin hər birinin özrolu olduğu kimi, Vəcihə xanım Feyzullazadənin də bu sahədə böyük əməlləri, zəhməti və xidmətləri xüsusi qeyd olunmalı və Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz layiqli yerini tapmalıdır.

Aida Feyzullayeva
Filologiya
üzrə elmlər doktoru